

# **AZ I. VILÁGHÁBORÚ INFORMÁCIÓTÖRTÉNETÉHEZ**

*Előadás-kivonatok*

*2014. október 8.  
Szegedi Agóra  
Informatórium*

A Szegedi Információtörténeti Műhely „*Az első világháború információ-történetéhez*” című műhelykonferenciája a Magyar Történelmi Társulat Információtörténeti Szakosztálya és a DOSZ történelem- és politikatudományi Osztályának közös szervezésében valósult meg. A konferencia megszervezését az Első Világháború Centenárium Emlékbizottsága anyagilag támogatta. Védnöke az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága volt.

A kiadványt szerkesztette: Z. Karvalics László

A szöveget gondozta: Nyíri Csilla

Műszaki szerkesztő: Tamaskó Dávid

Borítóterv: Bacsó Edit

ISBN: 978 963 306 333 0

Primaware Kiadó, 2014

# TARTALOMJEGYZÉK

## KONTEXTUS ÉS UTÓÉLET

Z. Karvalics László: <i>Szaporodó metszéspontok: az információtörténelem találkozik a Nagy Háborúval (Bevezető egy úttörő tematikus konferenciához)</i>	6
Ságvári György: <i>A háború muzealizálása. Harctéri műtárgyak, frontgyűjtemények információs értéke.....</i>	11
Albert B. Gábor: <i>Horthy és a Novara – avagy a Horthy-legenda a két világháború közötti fiú középiskolai történelem tankönyvekben.....</i>	12

## INFORMÁCIÓS (HADI)ÜZEMEK

Szabó Szilárd: <i>Hírszerzés és elhárítás: az osztrák-magyar katonai titkosszolgálat tevékenysége az első világháborúban.....</i>	13
Limpár Péter: <i>Az önálló magyar katonai hírszerzés vörös hajnala – információszerzés és feldolgozás a Tanácsköztársaság honvédő háborújában.....</i>	15
Kosztai István: <i>KRIEGSFABRIK – A szerb kormánynak 1914. szeptember 23-án átadott jegyzék műhelymunkájáról.....</i>	16
Mező Ferenc: <i>Lélektani hadviselés az I. világháború tükrében.....</i>	17
Bognár Katalin: <i>Az első világháború és a harmadik dimenzió. A német Neue Photographische Gesellschaft világháborús sztereofénykép-sorozatainak magyar vonatkozásai.....</i>	18

## FRONT

Kiss Gábor: <i>Jelentőkutyák és postagalambok az osztrák-magyar haderőben az I. világháború idején.....</i>	20
Stencinger Norbert: <i>Kommunikáció a lövészárokból.....</i>	22
Kiss Gábor Ferenc: <i>„Édes jó Istenem, mi is lesz mivelünk...” Katonalevelek az I. világháborúból.....</i>	23
Hámori Nagy Zsuzsanna: <i>Eszmék áramlása a hadifogolytáborban – Mezey István levelei Felvinczi Takács Zoltánnak.....</i>	24

## HÁTORSZÁG

Szőts Zoltán Oszkár: <i>A könyvkiadás szerepe a társadalmi problémák tematizálásában (1914-1918).....</i>	25
Szeghő Patrik: <i>A New Europe külpolitikai hetilap és a délszláv egység, 1916-1919.....</i>	28
Bihari Péter: <i>Ellenségképek az I világháborús Magyarországon.....</i>	30
Somogyi László: <i>Szerb ellenségkép Magyarországon az első világháború alatt.....</i>	32
Frisnyák Zsuzsa: <i>A rémhírek térbeli terjedése és következményei. Az autósok üldözése 1914 augusztusában.....</i>	34
Söptei Imre: <i>A Vas megyei sajtó átállítása a háborús üzemmódra (1914-1915).....</i>	35

## **PROPAGANDA**

Závodi Szilvia:	
<i>A hétköznapi propaganda eszközeinek megjelenése a háztartásokban.....</i>	37
Nemes László:	
<i>Hadi újságírás: Informálás, dezinformálás a korabeli budapesti sajtóban az 1916-os év nyugati és olasz frontjának eseményeiről.....</i>	39
Turbucz Péter:	
<i>Az Országos Hadsegélyező Bizottság szerepe a honi propagandában 1914-15-ben, különös tekintettel a bizottság által rendezett előadásokra</i>	41
Klestenitz Tibor:	
<i>Nagy-Britannia képe a központi hatalmak propagandájában a háború első éveiben.....</i>	42
Tamás Ágnes:	
<i>Humor és propaganda a „nagy háború” vizuális forrásain.....</i>	43
Glässer Norbert - Zima András:	
<i>Magyar Makkabeusok a császár-király seregében.....</i>	45
Lénárt András:	
<i>Újrahasznosított propaganda. Az első világháború tanulságainak beépülése a politikai praxisba.....</i>	47

**SZAPORODÓ METSZÉSPONTOK:  
AZ INFORMÁCIÓTÖRTÉNELEM TALÁLKOZIK  
A NAGY HÁBORÚVAL  
(Bevezető egy úttörő tematikus konferenciához)**

*„Csak arról tudod meg kicsoda, akivel harcolsz”  
Szeráf Neonak (Mátrix Újratöltve, 2003)*

A hadtörténelem és az információ-történelem metszéspontján ezidáig született monográfiák elsősorban a hadászatban használt információtechnológiai megoldásokra érzékenyek.<sup>1</sup> Ugyanebbe a körbe sorolhatjuk a par *excellence* információ-és tudástechnika-ként meghatározható katonai döntéshozatallal foglalkozó irodalmat is.<sup>2</sup> Ugyanakkor a háborús idők front-és hátszéli sajtója, a posta, a levelezés, a cenzúra már nem elsősorban Tárgyként, hanem tipikusan az eseménytörténeti rekonstrukció forrásaként kerül a kutatók látókörébe. Sokáig nem igazán keltett önmagában történészi érdeklődést a hír-áramlás sokszereplős és sokcsatornás világa: ritkán, jellemzően a hadműveletek krónikás vagy a hadseregnek analitikus bemutatásakor kerül, adalékként elő (egyedül a mindig 'pikáns' hírszerzési vonatkozások tekinthetőek kiemelten kutatott területnek). Ugyanakkor sokan nyúlnak előszeretettel a propaganda vagy az ellenségkép kérdéséhez, leginkább politika-és ideológiatörténeti kontextusok részeként.

---

<sup>1</sup>Dudley, Leonard: *The Word and the Sword: How the Technologies of Information and Violence Have Shaped Our World* Basil Blackwell, Cambridge, Mass., 1991 és Eurich Claus: *Tödliche Signale: die kriegerische Geschichte der Informationstechnik von der Antike bis zum Jahr 2000* Luchterhand, Frankfurt am Main, 1991

<sup>2</sup>Magyar klasszikusa: Perjés Géza: *Clausewitz és a háború praxeológiája* Budapest, Zrínyi, 1988

A Nagy Háború óriásira duzzadt szakirodalmára mindez sokszorosan igaz. Noha a témák differenciálódása és a kutatói szakosodások miatt az elmúlt évtizedekben számtalan, kifejezetten valamely információ-és tudás-vonatkozás feldolgozását célul kitűző releváns tanulmány született, ezek szinte észrevehetetlenek a had-, diplomácia-és gazdaságtörténeti fókuszú közlemények fősodra mellett.<sup>3</sup>

Pedig az első világháború nemcsak az érintett nemzetek és katonáik száma vagy különleges tér-és időbeli kiterjedése miatt különösen figyelemre méltó információ-történeti célpont. Noha a krími háború és az amerikai polgárháború mint „modern” katonai konfliktusok már számos információs „újdonságot” kitermeltek a 19. század második felére (a haditudósítástól a helyszíni fényképfelvételekig – sőt azok manipulálásáig), a mediatizálás új nagyságrendje itt jelenik meg, a modern tömegsajtónak, a mozgóképnek és a fényképek demokratizálódó kultúrájának köszönhetően. A frontot pedig a hírforgalom technicizálása jellemzi, a telefonos, rádiós és hagyományos jel-továbbítás új rutinjai és standardjai jelennek meg. S míg korábban a háborús irodalom szinte kizárólag a pusztulás kontextusában tárgyalt fejleményeket, a technológiai innováció kényszere és a multi-kulturális keveredés új gyakorlata (tartósan idegen területen elszállásolt hadseregek és az ottani civil lakosság érintkezése, soknyelvű és soknemzetiségű hadifogolytáborok) utat nyit azon információs „többletek” tanulmányozásának, amelyek kifejezetten a háborúnak köszönhetőek.

S talán mostanra eljött arra is az idő, hogy az információ-történeti szempontból relevánsként azonosított területeken ne csak kutatói rekonstrukciók valósuljanak meg, hanem egy információs

---

<sup>3</sup> Hazánkban a Hadtörténeti Múzeum által 2008 óta szervezett műhelysorozat előadásainak címei jelzik, hogyan jelennek meg és kezdenek szaporodni az információs vonatkozásokat vizsgáló kutatások, különösen a vizuális kultúra tárgykörébe sorolható témák. Ld. különösen a Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. számát (2011).

jellegzetességet teljes életciklusában, a gondolkodásra és azon keresztül a cselekvésre és viselkedésre gyakorolt (tovagyűrűző) hatásaival együtt lehessen mérlegre tenni – s ezzel megnyitni az utat ahhoz is, hogy az információs alrendszerek tanulmányozásából kinyert eredmények magyarázó erővel legyenek beilleszthetőek átfogóbb történeti rekonstrukciókba is.

Ezt a „tematikus fogáskeresést” szolgálja az alábbi rendszerzési kísérlet, amellyel újszerűen csoportosított információ-történeti témák számba vételével igyekeztünk kedvet támasztani a konferencia-részvételre. Ez a szempontlista remélhetőleg tovább épül, gazdagodik, válik árnyaltabbá és szaktörténeti kutatások, de akár szakdolgozatok inspirálójává is.

### **Világháborús információpusztulás és információvesztés**

Könyvek, könyvtárak, múzeumok, levéltárak, iskolák, laboratóriumok, a szellemi kulturális örökség tárgyi emlékeinek pusztulása. Innovációs ciklusok leáll(it)ása. Kutatás-fejlesztési tevékenység visszaszorulása a pénzügyi prioritások változásai miatt. Tudás-vagyon-megsemmisülés: a katonák és a polgári áldozatok halála mint tudásvesztés. A tudástermelésből való kiesés következményei, a folyóirat-és könyvbeszerzések akadozása. A levélforgalom visszaesése a háborús ellenségek között. A békekötéseket követő területi rendezés etnikai anomáliái, a határok átjárásának megnehezítése, mint az információs vérkeringésben előidézett zavarok.

### **A világháború „pozitív” információs hozadéka**

Az idegen országokban harcoló és onnan hazatérő katonák kibővült ismeretei kultúrák, városok, nyelvek, emberek, helyzetek megismerését és feldolgozását követő élmények tömegével, „ta-



pasztalati-megismerési rádiuszuk” hirtelen megnövekedésével. A hadifogság mint újszerű közösség-közi érintkezésből származó információs többlet forrása, nyelvek és szakmák kölcsönös elsajátítása. A világháború szerepe információtechnológiai újítások létrejöttében (amelyeket aztán a békeidőben is használtak, mint a vezeték nélküli jelátvitelt, tengeralattjárók piezoelektromos hanglokátorait vagy a Curie-féle mobil röntgengépeket) és elterjedéséhez (a gramofont a lövészárkokban operát hallgató brit katonák tették népszerűvé, a mozi mint szórakozási forma iránt a háborús tudósítások miatt nőtt meg az érdeklődés). Tapasztalati (pl. frontsebészeti, lélektani) tudások felhalmozódása és átszivárgása a civil életbe. Hadtudományi, haditechnológiai és tudástechnológiai innovációk (pl. kiképzési módszerek) és hatásuk.

### **Információáramlás a fronton, a háterszágban és a kettő között**

Katonai és polgári információs intézmények, hivatalok. Információs rendszerek a diplomáciai érintkezésben. Nyelvi érintkezés, tolmácsolás, fordítás. A katonai döntéshozatal (praxeológia) és csapatrészek közti kommunikáció hatékonysága mint a koordináció és a katonai siker záloga. Hírközlési csatornák a fronton (a szikratávírótól a futárokon át a postagalambokig ill. hírvivő kutyáig). Levelek, levelezés katonák és az otthon maradottak között, postaszolgálat, búcsúlevelek, katonanaplók. Haditudósítók. A katonai szleng és humor mint védekező mechanizmus és az érzelmi túlélés eszköze. Katonai újságok, hadifogoly-lapok. Kommunikáció és ismerkedés az ellenséggel. A sajtónyelv és a sajtóműfajok átalakulása a háterszágban. A háború könyvészete (kiadványok, kisnyomtatványok, plakátok). Irodalmi és művészeti reflexió.

## **Az információáram parazitái**

Pletyka, rémhír, rágalom, szóbeszéd, híresztelések. Tudatos megtévesztés, manipuláció, befolyásolás, dezinformáció, „fekete propaganda” és ezek hatáskövetkezményei. Városi legendák, mítoszok, miszpercepciók és előítéletek születése és újratermelődése, ezek maradandó hatása, továbbélése. Tájékoztatáspolitikai, cenzúra, titkosság. Kémkedés és információszerzés. Titkosítás és rejtjelzés.

## **Vizuális világháború - ami látható, ami olvasható**

Tábori és harci világítástechnika. Haditérképek. Távcsovek és használatuk. Jelzéskoordináció és jelezés (információépítéset). Légi fényképezés. Háborús paleográfia (dokumentumtípusok katonáknál, a hadvezetésben, a katonai logisztikában, később levéltárakban). Front-epigráfia (katonafeliratok alagútrendszerekben és másutt). Képeslapok, képregények, karikatúrák. Képek, mozgóképek, filmhíradók és dokumentumfilmek (A somme-i csata). Háborús ikonológia: legendás képek, rajzok, szimbólumok, vizuális toposzok.

## **Sémák, kulturális minták, mentális modellek átrendeződése**

A háború támogatottságát növelő propaganda-és médiahatások (hősiesség, patriotizmus, erőszakmintázatok) jelenléte és döntés-ill. cselekvésbefolyásoló szerepe. Az erkölcsi és társadalmi normákra, illetve azok elfogadására és kontrolljára vonatkozó behuzalozások átalakulása. Emlékezet, emlékművek, emlékoszlopok, emléktárgyak, gyűjtemények – és a révükön felépülő ill. megerősödő újfajta identitásközösségek.

*Z. Karvalics László*

## **A HÁBORÚ MUZEALIZÁLÁSA: HARCTÉRI MŰTÁRGYAK, FRONTGYŰJTEMÉNYEK INFORMÁCIÓS ÉRTÉKE**

A harctéri emlékek gyűjtése egyidős a háborúkkal. Az ellenfél trófeáinak megszerzése, archiválása, a saját vitézség dokumentálása örök „katonadolog”. A gyűjtés motivációi számosak, egyéni és közösségi indíttatásúak, ösztönösek és irányítottak, de inspirálhatja akár a zsi-geri zsákmányszerzés is. Minden harcterről begyűjtött és kellően dokumentált tárgy (ereklye, trófea, személyhez kötődő használati tárgy, speciális eszköz vagy valamilyen tucát-tárgy egy kiválasztott példány stb.), a konkrét helyszín, konkrét esemény, konkrét személy vagy közösség tetteit hitelesíti. Hőstetteket és virtust, vitézséget, lelemenyességet, vagy az ellenoldalon éppen gyávaságot, megfutamodást. A tárgy térben közvetít, mintegy médiumként a harctér és a hátsószög, küldő és befogadó között. A tárgyak a történelem részeivé válnak, verbális és/vagy írott kiegészítéssel sajátos kommunikációs teret képeznek a befogadás számára. A tárgyak a maguk valós idejében direkt és aktuális üzeneteket közvetítenek, a bennük rejlő információs tartalmat pedig a közlési szándék bontja ki. A harctér tárgyai egyfajta „hermeneutikai csomaggá” állnak össze.

Az első világháború új dimenzióba helyezte, intézményesítette és egyben múzeumi szintre emelte a harctéri gyűjtést. A politika – ebben nem volt különbség a hadviselő felek között – egészen korán felismerte a harcterek autentikus tárgyi világában benne rejlő kommunikációs lehetőséget, és azt a háborús erőfeszítések, a hőskultusz propagálására saját szolgálatába állította. A harctéri gyűjtés szervezetté vált, felügyelet alá került. Közösségi (alakulat-)múzeumok születtek, háborús tárlatok nyíltak. Az Osztrák-Magyar Monarchiában ennek szakmai irányítója a Sajtóhadiszállás (Kriegspressequartier) volt, ez a szerv fogta össze a monarchia háborús propaganda- és művészeti iparágainak tevékenységét.

*Ságvári György*

## **HORTHY ÉS A NOVARA – AVAGY A HORTHY-LEGENDA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI FIÚ KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEM TANKÖNYVEKBEN**

Az iskolai történelemtanítás, az azt befolyásoló oktatáspolitikai és tudományos-szakmai környezet, továbbá maguk a történelem tankönyvek minden történelmi korszakban – így a vizsgált időszakban is - nagymértékben befolyásolják/befolyásolták a fiataloknak a látókörét és érzélemvilágát. Az előadás a Horthy-legenda születését a két világháború között megjelent fiú középiskolai történelemtankönyvek szerzőinek interpretációs módjai alapján elemzi. Bár a Horthy-legenda születése Unger Mátyás 1976-ban megjelent, igen népszerű, tankönyvtörténeti szintézise szerint a kormányzóvá választás 10. évfordulójára esett, ennek első jelei már aklebslerbergi időszakban napvilágot látott egyik III. osztályos fiú középiskolai tankönyvben tetten érhetőek. Szabó Dezső 1926-os tankönyvében látható illusztráció romantikus történelmi megvilágításba helyezte Horthyt az 1. világháborús hőst és hajóját a Novarát. Mindez jelenkor-történeti információkat hordozott és meggyőző hatással lehetett a kor tanulóifjúsága számára. A referátum a Horthy-legenda születését, majd annak kibontakozását a kor három tankönyvtörténeti sorozatán keresztül vizsgálja. A hagyományos történeti tartalomelemzés módszerével elsősorban Horthy Miklós sorhajókapitány 1. világháborús győzelmeinek tankönyvi interpretációját, annak változásait követjük nyomon, de kitérünk a kormányzóvá választás ideiglenességére, majd annak állandóságára utaló gondolatok elemzésére is. Az 1920-as évek tankönyveiben a jelenből, vagy a közelmúltból vett történeti reprezentánsok között még korántsem „egyeduralkodó” Horthy. Vizsgálatunk tárgya az is, hogy bemutassuk: kezdetben a tanulóifjúság számára példának állított történelmi személyek között gróf Tisza István, vagy gróf Apponyi Albert méltatása is kiemelt szerepet töltött be.

*Albert B. Gábor*

## **HÍRSZERZÉS ÉS ELHÁRÍTÁS: AZ OSZTRÁK-MAGYAR KATONAI TITKOSSZOLGÁLAT TEVÉKENYSÉGE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN**

Egy katonai intézmény történetét vizsgálom intézménytörténeti, hivataltörténeti szempontok alapján. Az Evidenzbureau az osztrák-(magyar) katonai hírszerzés és elhárítás központi irodája volt 1850 és 1919 között, és a közös császári és királyi haderő vezérkarának egyik részlegeként, osztályaként funkcionált. Ennek a hivatalnak a története, szervezete, felépítése, működése, hatásköre a magyar (had)történeti szakirodalomban nem közismert, ezért is érdemes történetét a rendelkezésre álló források alapján behatóan feltárni és megvizsgálni.

Az Evidenzbureau egyszerre volt klasszikus katonai titkoszolgalat és az idegen haderők szervezetéről, felépítéséről és működéséről információkat gyűjtő és azt elemző szervezet. Békeidőben a hangsúly az utóbbi tevékenységre helyeződött, sőt, bizonyos években egyáltalán nem folytatott titkos hírszerző tevékenységet. Az első világháború kitörése után az Evidenzbureau betagozódott a haderő-főparancsnokság (Armeoberkommando) kötelékébe, tevékenységi köre, személyi állománya és ezzel párhuzamosan költségvetése is nagymértékben kibővült: az AOK Nachrichtenabteilung (AOK Nabt) képezte az első világháború alatt a teljes katonai hírszerzés és elhárítás központját. A legfontosabb funkciót a hírszerzőcsoport és a rejtjelcsoport látta el, mivel az általuk szerzett információk alapján döntött a legfelsőbb katonai vezetés a legfontosabb stratégiai kérdésekben. A Nabt tehát egyfajta döntés-előkészítő funkciót is ellátott, de legalább ilyen fontos volt, hogy ellenőrizze az AOK döntéseinek végrehajtását. Ezt a funkciót a Monarchia

országi, illetve az elfoglalt területeken felállított hírszerző állomások és az ott szolgálatot teljesítő mintegy 2500 tiszt és hivatalnok révén valósította meg.

Az első világháború folyamán az információszerzés elsődleges forrásává egyértelműen a telefonok és távírók lehallgatása, a rejtjelezett küldemények megfejtése vált. Ezért kulcsfontosságú volt a rádióadások és telefonvonalak lehallgatása, valamint az, hogy ki irányítja, ki felügyeli ezt a területet.

*Szabó Szilárd*

## **AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR KATONAI HÍRSZERZÉS VÖRÖS HAJNALA – INFORMÁCIÓSZERZÉS ÉS FELDOLGOZÁS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HONVÉDŐ HÁBORÚJÁBAN**

A katonai hírszerzés a Monarchián belül a közös hadsereg reszortja volt, így a felbomlás után a független hadügyi vezetés egyik legelső feladata lett a magyar szolgálat megszervezése. A frissen felállt magyar katonai hírszerzés kiváló emberanyagot „igazolt át” a közös hadseregtől, amely bőséges első világháborús tapasztalatainak birto­kában nélkülözhetetlennek bizonyult, úgy a nép- és a tanácsköztársaság, mint a Horthy-rendszer számára.

A magyar katonai hírszerzés történetének egy fontos epizódja, az I. világháború tulajdonképpeni kárpát-medencei lezárása, az 1919-es magyarországi hadjárat. A Magyar Tanácsköztársaság rövid története felfogható olyan döntések sorozataként, amelyek a birodalmat elnyelő örvényben kavargó bizonytalan információkon alapultak: a nagyhatalmi szándékok, az orosz előretörés mértéke, a világforradalom eljövetele, a szomszédok igényei, katonai-gazdasági potenciálja, esetleges támadási hajlandósága képezték a legfontosabb áramlatait annak az információfolyamnak, amin Magyarország lélekvesztője sodródott. Az előadás bemutatja, hogy a hadvezetés milyen típusú információkat igényelt elsősorban, ezek megszerzéséhez milyen hu­mán, illetve technikai eszközök álltak a rendelkezésre, és mekkora árat kellett értük fizetni. A fennmaradt levéltári anyag lehetővé teszi az információfeldolgozás egyes szintjeinek, és az értékelés során meghatározó hírforrás-hierarchia érvényesülésének rekonstruálását is. A hírszerzéstől elválaszthatatlan az elhárítás kérdése, ezért né­hány példán bemutatásra kerülnek az információk védelmének ko­rabeli nehézségei. Végezetül egy különösen fontos és rendszeresen visszatérő hamis információ történetét követjük nyomon.

*Limpár Péter*

## KRIEGSFABRIK – A SZERB KORMÁNYNAK 1914. SZEPTEMBER 23-ÁN ÁTADOTT JEGYZÉK MŰHELYMUNKÁJÁRÓL

A trónörökös pár koporsóit szállító *Viribus unitis* – ugyanaz a hajó, amely Ferenc Ferdinándot négy nappal korábban Szarajevó felé szállította –, még útban volt, amikor a sebtében felállt válságstáb a váratlanul kialakult helyzet kezelésének alternatíváinak kidolgozásába kezdett. A cél minden érdekelt számára világos volt: *Szerbia élve, vagy holtan!* A temetés családi ügy, másodrendű kérdés, kivitelezésében pedig *dritte Klasse*, ahogyan azt utólag értékelték. Az biztos, hogy a stáb ezen túltette magát. „Tisza itt – jegyzi naplójába június 30-án Burián báró. – Gondoskodás az új trónörökös előkészítéséről hivatására. Berchtold felbuzdult, oktalan ötletekre Szerbia ellen, bevonulás stb.” A külügyi akciót Tisza és Burián vezetik, „ha a Monarchia most nem érezteti hatalmát, elvesz a közbizalom benne”. Június 30-án tehát Tisza itt, vagyis Bécsben; a reggelin már együtt van Burián, Tallóczy és Tisza István. Egy alternatíva körvonalazódik: Szerbiát „felszólítani a bűnvizsgálat támogatására, (...) ha erre nem hajol, ultimátummal dolgozni.” A katonai vonal jubilált, most van esély arra, hogy a délszláv kérdést egyszer s mindenkorra megoldjuk. A politikusok csak egy árnyalattal gondolták másképpen. Ahogy a belpolitikai rendezést (Bosznia és Horvátország dolgában) előbbre valónak gondoló Burián István fogalmazott: „A leszámolás kifelé pedig már csak éppen oly soká várthat magára, míg azt kellőképp előkészítjük. A Monarchiának, mint ahogy Magyarországnak is, még egyszer léteért (kiemelés az eredeti szövegben) kell megküzdenie.”

Előzetes politikai egyeztetés után a Ballhausplatz egy külön irodájában, július 4-én összeül egy emlékeztető dokumentumot szövegező, délszláv ügyekben otthonos tagokból egy *ad hoc bizottság: a Kriegsfabrik*, háborúcsinálók mindközönségesen, az információk manipulálásának a magasiskolája.

*Koszta István*



## LÉLEKTANI HADVISELÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ TÜKRÉBEN

Noha a lélektani hadviselés a háborúnak (s tulajdonképpen: a békének) ősidőktől alkalmazott eszköze, mégis szervezetiesen is önálló, tervezett lélektani hadviselést az I. világháborúban tapasztalhatunk elsőként: a háborús propaganda formájában. Az I. világháború nemcsak az újszerű fegyverzett szempontjából volt egészen más, mint a korábbi háborúk, hanem a tervezett pszichológiai műveletek tekintetében is. 1914-től világszerte jönnek létre olyan szervezetek, amelyeket napjaink lélektani hadviselési ismereteinek, szervezeteinek alapjainak tekinthetünk. Gondoljunk csak az 1914-ben a brit külügyminisztériumon belül létrejövő Háborús Propaganda Hivatalra (War Propaganda Bureau, WPB); a francia hadügyminisztérium vezetése alatt 1915-óta működő Légi Propaganda Szolgálatra (Service de la propagande aérienne), az 1917-ben megalakult német Hírszolgálati Hivatalra (Nachrichtenbureau) vagy az amerikai Közönség Tájékoztató Bizottságra (Committee of Public Information), a brit propagandaminisztérium. E szervezetek és tapasztalataik aztán nagy hatással lesznek, mind a II. világháborús, mind napjaink lélektani hadviselési gyakorlatára (például: minden NATO tagországban működnie kell katonai lélektani műveletekre szakosodott csoportoknak, szervezeteknek).

Felmerül mindezzel kapcsolatban néhány kérdés:

Mit értünk lélektani hadviselésen? Mit takar ez a fogalom? Hogyan alakult ki ez a fogalom, s milyen többé-kevésbé szinonim kifejezések vannak (pl. propaganda, PSYOPS, MISO)? Milyen céljai és eszközei vannak a lélektani hadviselésnek?

Miért jelentett fordulópontot az I. világháború a lélektani hadviselés szempontjából? Miben különbözik az I. világháború előtti és utáni lélektani hadviselési terminológia, technológia, szervezeti struktúra? Mit hoz a jövő ebből a szempontból?

Miközben - a hadak útján, a pszichológia ösvényein és a történelem útvonalain - e kérdésekre keressük a választ célszerű elgondolkodni a lélektani hadviselés etikai, jogi aspektusairól is!

*Mező Ferenc*

## **AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS A HARMADIK DIMENZIÓ. A NÉMET NEUE PHOTOGRAPHISCHE GESELLSCHAFT VILÁGHÁBORÚS SZTEREOFÉNYKÉP-SOROZATAINAK MAGYAR VONATKOZÁSAI**

A német Neue Photographische Gesellschaft cég (1894–1922), amely fényképészeti nyersanyagok, papírképek (köztük sztereo-fényképek), és képeslapok gyártásával és terjesztésével foglalkozott, kiadott egy száz darabos, magyar nyelvű, világháborús sztereo-fénykép-sorozatot is. Az előadás a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában őrzött „Világháború 1914-16” című sorozatot alapul véve összehasonlítja az eredeti német kiadás feliratait a magyar képszövegekkel, és bemutatja a sorozatban szereplő néhány kép felhasználásnak átlomlásait. Az elemzés során fény derül arra, hogy a magyarországi, osztrák, német katonai cenzúra és a propaganda hogyan formálta a képek értelmezését azáltal, hogy megváltoztatott, elhallgatásra vagy kiegészítésre ítelt bizonyos információkat.

A „Világháború 1914-16” sorozat több képe megjelent 1914-1915 folyamán magyar és osztrák képes hetilapokban. A fotográfia első publikációjának időpontja leszűkíti azt az időkeretet, amelyen belül a felvétel készülhetett. A sajtóban szereplő illusztrációk szövegei olykor kiegészítik a sztereo-sorozat rövid, sokszor csak általánosságokat közlő képalírásait, más esetekben pedig azoknak ellentmondó információkat közölnek. A hetilapok segítségével több esetben fényt deríthetünk a kép készítőjének személyére vagy a képet forgalmazó ügynökség nevére. A *Vasárnapi Ujság*ban megjelent információk alapján a „Világháború 1914-16” sorozat hét sztereo-felvételét Jelfy Gyula fotóriporter készítette, az osztrák *Das interessante Blatt* képközlései alapján pedig három térhatású képet az osztrák fotóriporter Josef Perscheid fotografált.

Ha az említett újságok helyesen adták meg a szóban forgó képek esetében a készítőik neveit, megállapíthatjuk, hogy Jelfy Gyula és Josef Perscheid sztereofelvételei világszerte ismertté váltak. Képeikkel kapcsolatban a nyilvánosság négy szintjét figyelhetjük meg. Felvételeiket elsőként országaik képes hetilapjai jelentették meg, nem sztereo formában. A második lépésben Jelfy képei megjelentek osztrák lapokban, míg Perscheid képeit magyarországi lapok használták illusztrációként. A nyilvánosság harmadik szintjét a Neue Photographische Gesellschaft sztereofénykép-sorozata képviseli. Negyedikként az amerikai Keystone View Company adta meg a legszélesebb körű ismeretséget a két fotográfus képeinek. Az amerikai cég 1932-es világháborús sztereofénykép-sorozatába a kutatás jelenlegi állása szerint egy kép került be Jelfy Gyulától, egy pedig Josef Perscheidtől.

*Bognár Katalin*

## **JELENTŐKUTYÁK ÉS POSTAGALAMBOK AZ OSZTRÁK-MAGYAR HADERŐBEN AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN**

Valamennyien tudjuk, hogy az ember számos állatfaját - köztük a kutyát és a galambot is - már évezredekkel ezelőtt háziasított. Sokukat érdekeinek megfelelően ki is használ. A kutya az ember leghűségesebb társa - tartja a ma már közhelynek számító mondás. A következetes tenyésztés során kialakult fajták közül néhány akár az életét is kockára teszi az emberért. Ezért akár hadicéla is alkalmazhatók. A „bevetést” természetesen a kutyakiképzők és az ebek fáradságos munkája előzi meg.

A cs. és kir. hadseregben a kutyák szervezett keretek közt történő kiképzése - a rendőrségtől átvett tapasztalatok alapján - 1914 végén indult meg. Jelentőkutyaként általában német juhászokat alkalmaztak. Szerepük – telefon kapcsolat hiánya, illetve lehallgatás veszélye esetén – két pont közötti összeköttetés biztosítása volt. Például az előretolt megfigyelőállások és a lövészárók közt, gyalogsági harccsoport - parancsnokság és a tüzércsoport - parancsnokság közt stb. Gyakorta azonban telefonvezetékek fektetésére, postagalamb- vagy élelmiszer-szállításra is felhasználták őket. A kutyákkal kizárólag csak a kutyavezetők foglalkozhattak. A kutya-vezetők naponta legfeljebb 2 alkalommal indíthatták útba a rájuk bízott ebeket. Minden hadosztály távírószázadához egy jelentőkutyás rajt osztottak be, 4 - 8 kizárólag kan kutyával és vezetőikkel.

A postagalambbal való híradás egyes galambfajok azon tulajdonságán alapszik, hogy – ha megfelelően berezültük őket – nagyobb távolságokról és hosszabb távollét után is ösztönszerűleg visszarepülnek otthonukba. A fenti megfigyelés mikéntjére azonban a mai napig nem tudunk pontos magyarázatot adni. Annyi azonban bizonyos, hogy már az ókorban hírvívő szolgálatra alkalmazták

őket. A középkor kezdeti évszázadaiban, Európában a tenyésztés és a versenyzés is feledésbe merült. A X. században azonban újra felfedezték a galambászatot. A felfedezéshez nagyban hozzájárultak a keresztes hadjáratok. A Perzsiába, Szíriába vonuló keresztes hadak ugyanis jól szervezett, kifejezetten katonai célra létrehozott hírvőgalamb-állomásokat, illetve - szolgálatot találtak.

Az I. világháború kezdeti szakaszában kialakult állásháború messzemenően visszaigazolta a postagalambok nélkülözhetetlenségét. Az első vonalakba telepített távbeszélő vezetékek a tűzérési tűz következtében gyakorta megsérültek, használhatatlanná váltak. Ezért sokszor az egyetlen megbízható híradási lehetőséget a postagalambok biztosították. Az osztrák – magyar haderő német tapasztalatok alapján 1916 – 1917-ben építette ki a postagalamb-állomások hálózatát.

*Kiss Gábor*

## KOMMUNIKÁCIÓ A LÖVÉSZÁROKBAN

Egyes kommunikációkutató iskolák szerint az emberi kommunikációra jellemző, hogy az emberi élet szükségszerű velejárója. Így ha az ember bármilyen körülmények között bármit tesz, annak kommunikációs jelentősége van a környezete és társai számára. Ennek a jelentés-tartalomnak a szerepe rendkívüli körülmények között megnő, hiszen a kommunikációs folyamat során olyan ismeretekhez juthatnak a felek, melyek nagymértékben befolyásolhatják a további életüket.

A frontszolgálat ilyen rendkívüli körülménynek tekinthető, ahol az információáramlásnak, a kommunikációnak fontos szerepe van.

A lövészárokból szolgáló és harcoló katonák kommunikációját három nézőpontból vizsgálom, és ennek a kutatásnak az eredményét szeretném ismertetni előadásomban.

Elsőként a saját alakulaton belüli szolgálati, illetve a szolgálaton kívüli kommunikációra térek ki. Ezen belül is eltérő a feljebbvalókkal illetve a társakkal való információcsere, valamint eltérés van a lövészárokból adott szolgálat és a tartalékban eltöltött időben zajló kapcsolattartás között. Érdekes lehet az egyes védőszakaszokban harcoló katonák és az őket vezénylő parancsnokságok, illetve az őket támogató alakulatok között zajló kommunikáció, amely a heves harcok közepette nehéz, de létfontosságú feladat volt, és amelyet lehetőleg úgy kellett végrehajtani, hogy az ellenség ne szerezzen tudomást róla.

Másodszor kitérek az ellenséggel való kommunikációra, amely nem mindig volt hivatalos, de kétségtelenül létezett, és a különböző frontokon eltérő szituációkhoz vezetett, illetve változó eredményt hozott.

Előadásom utolsó szakaszában a frontvonalban szolgálatot teljesítő katonáknak a hátsószággal való kommunikációjával foglalkozom. Ennek keretében áttekintem, hogy és miként jutottak el a hírek a hátsószágból a frontvonalba és milyen nehézségekkel járt a katonák kapcsolattartása az otthoniakkal.

*Stencinger Norbert*

## **„ÉDES JÓ ISTENEM, MI IS LESZ MIVELÜNK...” KATONALEVELEK AZ I. VILÁGHÁBORÚBÓL.**

A hosszú 19. századot lezáró I. világháború az emberi élet minden tekintetében korszakhatárt jelentett. A hadviselés totálissá válása új követelmények elé állította mind a katonát, mind a hátországot. A harcok térbeli és időbeli dimenzióinak kitágulása, a korábbi háborúkhoz képest hatalmasra nőtt veszteségek, a harcok megnövekedett intenzitása, a döntő eredmény nélküli csaták fokozatosan átalakították a háborúhoz való viszonyt, s jelentős befolyást gyakoroltak a front és a hátország minden területén.

A Nagy Háború ezen aspektusainak feltérképezéséhez, megértéséhez fontos források a katonalevelek, levelezőlapok. A hadiesemények tekintetében a mindenütt jelenlévő cenzúra miatt nem tartalmaznak lényegi információkat. Ezzel szemben olyan, a hivatalos katonai iratokban vagy a propaganda-anyagokban alig megtalálható oldalát mutatják be a háborúnak, melyek kutatása, megértése tovább árnyalja a korszakról alkotott képünket. Bemutatják szerzőik gondolatvilágát, élményeit, érzéseit, viszonyukat a háborúhoz, mindennapos problémáikat, a hátországhoz való viszonyukat, következtethetünk műveltségükre, gondjaikra, világképükre.

A feldolgozott levelek alapján előadásunkban ez utóbbi kérdésekre igyekszünk rávilágítani.

*Dr. Kiss Gábor Ferenc*

## **ESZMÉK ÁRAMLÁSA A HADIFOGOLYTÁBORBAN – MEZEY ISTVÁN LEVELEI FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁNNAK**

A budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum adattári gyűjteményében számos olyan levelezőlap és baráti levél található, amelyeket az első világháború frontvonalairól és hadifogolytáboraiból kapott ismerőseitől az intézmény első igazgatója, Felvinczi Takács Zoltán művészettörténész (1880–1964). E gazdagnak mondható anyagban található például Teleki Pál, akkor még főhadnagy egy tábori lapja a nyugati frontról gyermekkori barátjának, vagy e gyűjteményben a legtöbb levelet író Mezey István japánkutató üzenetei kollégája részére. Előadásomban a fenti, a széles közönség előtt eddig ismeretlen anyag információ-történeti vonatkozásait szeretném bemutatni, amely az eszmék áramlásaként írható le az értelmiségiekből lett katonák, valamint Budapesten maradt barátjuk között. Az írásban megszólalók és a tárgyalt témák skálájának rövid bemutatása után részletesebben beszélek a legtöbb levelezőlapot küldő Mezey István által felvetett, a japán-magyar rokonságot és a turáni eszmét érintő gondolatairól. A vizsgált adattári anyagból az a tanulság vonható le, hogy a hadseregmozgások vagy a hadifogság miatt az intellektuális központnak tekinthető Budapesttől egyre távolodó személyek mégis megtartják szellemi kapcsolatukat és korábbi érdeklődésüket a hazai eszmei áramlatok iránt, sőt, abba beleszólva formálni is igyekeznek azt.

*Hámori Nagy Zsuzsanna*



## **A KÖNYVKIADÁS SZEREPE A TÁRSADALMI PROBLÉMÁK TEMATIZÁLÁSÁBAN (1914-1918)**

Az 1914 és 1918 közötti háború az élet valamennyi területén éreztette hatását totális volta miatt. Ez alól a könyvkiadás sem jelentett kivételt. A katonai tevékenységet és a hátország nehézségeit sorra tárgyalták a háború alatt megjelenő művek. Előadásomban ezeknek a problémáknak a fő irányait, a témaválasztások tendenciáit szeretném bemutatni.

Ha az egykorú műveket akarjuk vizsgálni, a legnehezebb feladat maguknak a kutatandó munkáknak a megtalálása. Tavasszal megjelent Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye című kötetemben már elvégeztem ezt a feladatot. A kötet a könyvtár egykorú történetét tárgyaló bevezető tanulmány mellett egy összességében 1491 tételes bibliográfiát tartalmaz, melynek tételei ehhez a ma már nem létező különgyűjteményhez tartoztak egykoron. A bibliográfia első 74 tétele a gyűjteményhez tartozó katonai tábori újságok leírását, a többi része a törzsgyűjteménybe beosztott magyar nyelvű monografikusan leírható művek bibliográfiai adatait tartalmazza. A gyűjteményben tehát 1417 monografikusan leírható magyar nyelvű mű van, melyet a Könyvtár egykori munkatársai első világháborúhoz kapcsolódónak ítélték meg.

A háború kezdetén a szakirodalomból is jól ismert kollektív lelkesedésre utal a könyvkiadás is, melyek a katonákról, a háborúról pozitív képet festettek. Irodalmi művek, politikai gondolkodók fejtették ki nézeteiket. Sorra jelentek meg a tájékoztató kötetek, melyek a sorozott katonák számára kívántak útmutatást adni. Emellett számos diplomáciai aktapublikáció született, melyek a hadba lépés szükségességét indokolták. Az itthon maradtak számára szinte minden terméket a háború segítségével reklámoztak, amely különösen a korabeli napilapokban és grafikai

plakátokon jelent meg hangsúlyosan. A jótékonyágnak számos megnyilatkozását láthatjuk. A jótékonyág a háború elején főleg a frontkatonák megsegítését jelentette, majd az idő előrehaladtával a rokkantakét, özvegyekét, árvákét. Jól dokumentált az Augusztia alap tevékenysége, a világháború alatti nyolc hadikiölsön-akció, a különböző jótékony célú hadikiállítások.

A kezdeti lelkesedést a gazdasági és katonai nehézségek során a kiábrándulás váltotta fel. Az elhunyt katonák után hátramaradó özvegyek és gyermekek problémája számos szerzót foglalkoztatott, s érdekükben több intézkedés történt. A nők egyre nagyobb arányú munkába állása is tendencia volt, illetve a gyermekek kapcsán a hazafias nevelés kérdése került előtérbe a hadiárvák ellátása mellett.

A színházi, irodalmi és kávéházi életet kezdetben erősen foglalkoztatta a háború. A színházakban azonban 1915-től a háborús-heroikus darabok helyett inkább szórakoztatóakat mutattak be. Az irodalmi-kávéházi életben is a háború előrehaladásával egyre kiábrándultabb lett a léghör, amit jól jelképez például Krúdy Pest 1915-ben című könyve. A vallási életet is áthatotta a háború. Számos háborús imakönyv született ezekben az években, s a napi publicisztika mellett teológiai művek is foglalkoztak a háború és a kereszténység egymáshoz való viszonyának kérdéseivel.

A hárország frontról alkotott elképzeléseit is számos ponton alakította a könyvkiadás. Sorra jelentek meg a visszaemlékezések, naplók, haditudósítói összefoglalások. Több kötet a modern fegyverekről, hadsereg-szervezési elképzelésekről tájékoztatott. A növekvő hiány, a romló gazdasági helyzet is számos munkát ihletett meg a pénzügyi elemzésektől a hiánygazdálkodásra vonatkozó javaslatokon át az ipari termelés átszervezéséig. Külön problémakörként jelent meg a rokkantak társadalomba visszailleszkedése és az orvostudomány új felfedezései is. Az orvostudomány óriási kihívásai és fejlődése: lőtt sebek, művégtagok, járványok, nemi

betegségek kezelése a hátszágban élénk tudományos publicisztikát hívtak életre, melyeket különnyomati formában is tömegesen adtak közre. A háború második felétől a békevágy is megjelent. Nemcsak az irodalomban, a hirdetésekben is már a békéért folytatott háborúra helyezték a hangsúlyt a háború önmagában való ábrázolása helyett. Végül már a háború alatt megjelentek a tervezetek a katonasírok, katonai emlékművek felállítására, emléktáblák elhelyezésére.

*Szőts Zoltán Oszkár*

## **A *NEW EUROPE* KÜLPOLITIKAI HETILAP ÉS A DÉLSZLÁV EGYSÉG, 1916-1919**

Az első világháború révén Szerbia az antant hatalmak szövetségességévé lépett elő, s egyik pillanatról a másikra olyan befolyással bíró patrónusokra lelt, mint Henry Wickham Steed, a londoni *Times* napilap külügyi szerkesztője, valamint a korának legismertebb brit délszláv-szakértőjeként számon tartott történész, Robert William Seton-Watson. A két brit férfi és elvbarátaik olyannyira nagy hatást gyakoroltak a brit közvéleményre, hogy a propaganda kampányuk révén sikerült gyökeresen megváltoztatniuk a Szerbiáról korábban kialakult képet.

A szerb hadsereg első világháborús sikerei és a közös ellenség megléte megteremtették a feltételeket Szerbia brit pártfogói számára, hogy propagandájukkal új szimbólumrendszert teremtve a balkáni országot a civilizáció és a kereszténység védelmezőjévé emeljék. Szerbia dicsőítésének csúcspontját jelentő országos „Koszovó napi” megemlékezés 1916 júliusában egyben nyitányát képezte annak a délszláv lobbinak, amely pár hónappal később a Nagy-Britanniai Szerb Társaság és a *New Europe* külpolitikai hetilap megalapításával öltött szervezett formát. Felismerve a szükségét egy olyan sajtóterméknek, amely a napisajtónál alkalmasabb az európai újrendezést érintő elképzelések részletes kifejtésére és a döntéshozók informálására, Steed és Seton-Watson 1916 őszén megalapította a *New Europe* nevű folyóiratot. A személyi átfedések ellenére a folyóirat nem a Szerb Társaság szócsöveként jött létre: amíg a Szerb Társaság a délszláv lobbival volt elfoglalva, addig a *New Europe* csapata egy nagyobb célért, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásztásáért küzdött, ami egyben előfeltételt képezte egy délszláv állam megteremtésének is.

A hetilap az egyetlen olyan nyugat-európai sajtótermék volt, amely kizárólag kelet-európai külpolitikával foglalkozott, így széles körben olvasottá vált több szövetséges államban is. Az újság hasábjain a brit kormányhoz kötődő személyek, gyakran parlamenti képviselő, továbbá a brit értelmiség és az emigráns nemzeti vezetői is publikáltak. A tartós békét a *New Europe* csoport Ausztria–Magyarország feldarabolásával látta megvalósíthatónak, s erről hónapról hónapra a közvélemény szélesebb rétegeit sikerült meggyőznie. A világháború politikai és katonai eseményeire a lap programjának megfelelően adott választ és egyértelműen a háború keleti megoldása mellett foglalt állást.

Idővel a *New Europe* csoport jelentős befolyást gyakorolt a brit külügyfiatalabb alkalmazottaira, a lap pedig követetten hatással volt az első világháborút lezáró békerendezésre, ugyanis Seton-Watson és Steed elképzelései, érvei több esetben is támpontként szolgáltak a brit békedelegáció számára.

*Szeghő Patrik*

## ELLENSÉGKÉPEK AZ I VILÁGHÁBORÚS MAGYARORSZÁGON

Ha egy kevésbé tájékozott „átlagmagyart” 1920 körül megkérdeznék, miért következett be a vereség, az „összeomlás” 1918-ban, érzésem szerint három fő okot jelölt volna meg:

- A tehetetlen, kétbalkezes tábornokok ügyetlenkedéseit,
- A szláv – különösen a cseh – katonák áruló viselkedését,
- Végül a hazai front gyengeségét; mert míg a magyar a fronton vérzett és szenvedett, addig a zsidó a hátszágban üzletelt és gazdagodott.

Ha mindez igaz lehet, akkor máris a háború alatti ellenségkép és sztereotípiák témájánál vagyunk, amely egyaránt minősített szövetségest, ellenfelet és a nagy háború hazai szereplőit. S ez nem csupán a felfokozott propaganda terméke – a lakossággal meg kellett értetni, miért folyik a hirtelen jött háború, és az egyszerű magyarzatoknál mi másra lehetett építeni, mint a nemzeti jellemről régóta létező sztereotípiákra. (Az efféle vélekedések legalább három forrásból táplálkoztak: az európai nemzetek tulajdonságairól szóló középkori eredetű elképzelésekből, a 19. század első felének romantikus nemzetfelfogásából, s utóbb a 19. század végének szociáldarwinizmusából, amely „tudományos” alappal erősítette meg a már létező sztereotípiákat. (Természetesen ez többé-kevésbé mindegyik hadviselő országra, népre igaz volt.)

Innentől kezdve célszerű végigtekinteni a szövetségesek és ellenfelek során. Először is: Németország mindig csak felsőfokú dicséreteket kapott, sőt 1914–1916-ban valóságos „germanománia” vett erőt a hazai közéleten és a (cenzúrázott) sajtón. Mindez megfordítva is igaz lehetett, a német sajtóban elég sokat szerepeltek a vitézül küzdő magyarok. A magyar sajtóban a jelek szerint a

német társadalom példás összefogását emlegették a legnagyobb csodálattal, a német „népközösség” (Volksgemeinschaft) különleges erejét, amely meghozza a győzelmet. Amikor aztán 1916 körül kiderült, hogy a végső győzelem távolodik, a sajtóban és a politikai beszédekben is megritkultak a németeket piedesztálra emelő nyilatkozatok. (Itt lehetne beszélni a német Mitteleuropa-tervek hazai fogadtatásáról, de ez szétfeszítené az előadás kereteit.)

A szláv, különösen a cseh katonaság mindig a legrosszabb minősítést kapta; végül még a háború elvesztését is a megbízhatatlan csehek nyakába lehetett varrni. Olaszország, majd Románia hadba lépése (1915, 1916) a magyar sajtóban mindvégig az árulás kategóriába került, sőt mindkét nép egészére, illetve múltjukra az árulás stigmája vetült.

Végül a „belső fronton” kb. 1916-tól rendkívüli mértékben erősödött az antiszemitizmus – a zsidók elleni régi és új vádak, illetve sztereotípiák lényegében beleilleszkedtek a korábbi vádakba és sztereotípiákba. Mindez azonban korántsem spontán folyamat volt, hanem az értelmiség, a politikai elit és a sajtó egy részének fordulatával függött össze.

*Bihari Péter*

## **SZERB ELLENSÉGKÉP MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ALATT**

1914. június 28-án Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét, Chotek Zsófiát. A korszakban megjelenő napi-és hetilapok már a merénylet előtt is bőségesen foglalkoztak a szerbekkel és Szerbiával – nem éppen pozitív színben feltüntetve a Monarchia déli szomszédját. A merénylet után vette kezdetét az a hisztériával vegyített sajtókampány, amelynek egyik feladata a szerb ellenségkép megalkotása, helyesebben mondva kiteljesítése. Kiteljesítésről beszélhetünk, mert a nemzetiségek, így a szerbek megfigyelése természetesen már a háborút megelőzően megkezdődött. A készenlét megalapozott volt, hiszen például a Balkán-háborúk idején a magyarországi szerbek egyértelműen nyilvánították anyanemzetük iránti rokonszenvüket: gyűjtéseket rendeztek, és sokan átszöktek önkéntesnek a szláv hadseregbe.

A 20. századra a háború elengedhetetlen részévé vált a propaganda, amelynek célja többek között a háború igazolása, valamint az ellenségről való negatív kép festése. Ennek megfelelő jelentőséget kapott a sajtóban az ellenség iránti gyűlölet és megvetés felszítása.

Az első világháború kitörését követően az újságok egyik legfontosabb célkitűzése a háborús felelősségnek a szerbekre való áthárítása volt. A sajtó részéről nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy meggyőzzék az olvasókat arról, hogy a szláv nép a háború okozója, amely tevékenységével végül hadüzenetre kényszerítette Ferenc Józsefet. E mellett a lapok gondolatvilágában az uralkodóra ható kényszerítő tényezők közé tartozott többek között, hogy a szerbek miatt a magyarságnak már régóta folyamatosan készenlétbe kellett állnia, hogy az ország területi épsége ellen izgatnak, valamint állandóan gúnyolják a magyarokat a világ előtt.



A szerbekről kialakított negatív kép elsősorban a sajtó háborús propagandát kiszolgáló igényeknek, illetve a háború kitörésekor jellemző tömeghisztéria igényeinek kielégítésére volt hivatott. Ebben a kontextusban a háborút vívó Monarchia egy, az európai kultúrkörön kívül eső, barbár néppel vívott egy – a korabeli sajtó tálalásában – igazságos háborút.

Az előadás forrásai alapvetően az 1914-ben és 1915-ben megjelenő sajtóra épülnek, hiszen ekkor foglalkoztak a legintenzívebben szerbekkel, a róluk alkotott ellenségkép ekkor bontakozott ki igazán. Éppen emiatt kérdéses, mennyire tekinthetők lapok beszámolóit megfelelő kútfőnek, az esetleges uszító és negatív képet festő hangvétel milyen mértékben köszönhető a cikkek szerzőinek és a szerkesztők egyéni véleményeinek, propagandisztikus céljainak. A sajtón belül is a könnyebb elérhetőség miatt elsősorban az országosan megjelenő lapok közül a *Vasárnapi Újság* című közélet lap, a *Pesti Napló*, a *Budapesti Napló*, a *Friss Újság* és *Az Újság* vonatkozó számait vizsgáltam, illetve néhány vidéki (Pest megyei) lap által közölt cikkekre támaszkodtam, amelyek többé-kevésbé hűen tükrözik az országosan elterjedt szerb ellenség-képet.

Célom alapvetően nem az ellenségkép kialakításának menetével foglalkozni, hanem az 1914. és 1915. évre koncentrálni az eseményekből és a háborús hangulatból fakadó pszichózis, illetve az e hangulat változásainak érzékeltetése egy-egy cikk vizsgálatával.

*Somogyi László*

## **A RÉMHÍREK TÉRBELI TERJEDÉSE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI. AZ AUTÓSOK ÜLDÖZÉSE 1914 AUGUSZTUSÁBAN**

1914. augusztus 4-én – azon a napon, amikor a magyarországi vasúthálózaton megszűnt a polgári forgalom és útnak indultak a frissen egyenruhát öltött népfelkelőkkel teli vonatok – a vasúti-távírda-hálózaton izgalmas hír söpört végig: francia automobilista nők 100 millió frankot visznek Magyarországon keresztül Oroszországba. A hír hallatára a katonai és polgári hatóságok ország-szerte út menti őrségeket állítottak fel. Augusztus 5-re kiderült, hogy a Magyarországtól több mint 1200 km-re fekvő essenai rend-őrség a hír forrása. A Belügyminisztérium még ezen a napon elrendeli, hogy a gépkocsikat az országhatár kivételével nem kell ellenőrizni. Másnap Gyöngyösön két autóban utazót meglőnek.

Így kezdődött el az az egyhónapos folyamat, amely országszerte az autósok üldözésébe és zaklatásába fordult. A rémhírek terjedését a hatóságok nem tudták megakadályozni, de az önkényeskedésnek igyekeztek gátat szabni. A polgári majd katonai rendelkezéseket azonban sokan – a lelkiismeretükre hivatkozva – figyelmen kívül hagyták. Augusztus közepére már a hivatalos ügyben eljáró autók akadálytalan közlekedését sem lehetett biztosítani. Időközben az eredeti rémhír mutálódni kezdett, az újabb és újabb variációk újból és újból felszították az autósok elleni tettvágyat. Sőt, gyanússá váltak a motorkerékpárosok és biciklisták is, Zala megyében már a szekéren utazókat is igazoltatták. Az utakat az öntevékeny közösségek barikádokkal, láncokkal és kötelekkel zárták el.

Úgy gondolom, hogy ez a rémhírek irracionalitásának ellenállni nem tudó hisztérikus viselkedés a békéjét elvesztett társadalom anómiája.

*Frisnyák Zsuzsa*

## A VAS MEGYEI SAJTÓ ÁTÁLLÍTÁSA A HÁBORÚS ÜZEMMÓDRA (1914-1915)

Vas vármegyében a világháború kezdetekor megjelent, közéletinek minősített lapok két csoportra oszthatók. A szombathelyiek lényegében külön választhatók a megye nagyobb településein kiadottaktól. Utóbbiak jellemzően hetilapokként és egyedülként tájékoztatták a helység és a környék olvasóit, csak Kőszegen (4) és Celldömölkön (2) lehetett valamelyest változatosabb a hírközlés. Ezeknek, a magukat társadalmi hetilapnak valló újságoknak nyíltan vállalt politikai irányultsága ritkaságnak számított, az 1914 elején a főispán illetve a kormány utasítására végzett adatfelvétel csak a körmendi lapnál jegyezett fel politikai, ezen belül ellenzéki felfogást. A többiek bizonyos állásfoglalásaiból mégis kiderült szoros egyetértésük és együttműködésük az éppen aktuális helyi- illetve kormányhatalommal. A nemzetiségi többségű vidékeken a magyarosodás szócsöveiként is számíthattak rájuk. Szombathely jóval színesebb képet mutat, hiszen ott 4 napilap is megjelent és túlnyomóan politikai lapokat adtak ki, nagyjából azonos arányban munkapárti, néppárti és ellenzéki irányultsággal. Természetesen nem csak a helyi olvasókra számítottak, hanem a megye egészének érdeklődőire is.

A sajtó háborúbeli működésének korlátozására alkalmazott jogi feltételeket, az 1912. évi 63. és 1914. évi 14. törvénycikkek, illetve az ezek felhatalmazásával frissen kiadott rendeletek révén 1914. július végén, már a mozgósítás idején megteremtették. A lapok nem álltak ellen, az első időszak háborús és hazafias eufóriájában lelkesen és híven követték a felülről érkezett utasításokat. A szervezeti szerkezetet gyorsan kialakították. A háborúról megjelentethető híreket a Honvédelmi Minisztérium Hadfelügyeleti Bizottságának Sajtóelosztálya állította össze, ezeket táviratban to-

vábbították a vidéki szerkesztőségeknek. Helyben leginkább arról vitáztak, hogy mely szerkesztőségek részesüljenek a kiváltságban. Kezdetben 11 helyre küldték a vármegyében, de az ingyenesség miatti magas költségek miatt, néhány hónappal később 3-ra korlátozták. A megyei felépítmény kulcsa a miniszterelnökség által irányított főispán volt, aki, ha kellett körrendeletben, de sürgős esetben telefonon is utasíthatta a közreműködőket. Augusztus elején nevezte ki a települések cenzorait, akik a helyi és a postai küldeményként érkezett sajtótermékeket figyelték.

Eleinte csak a harctérrel érkező és a hadsereg erejével, ellátásával kapcsolatos információkat szűrték központilag. Néhány hónapon át újabb rendeletekkel pontosították, finomították a rendszert. Aztán, ahogy a háború elhúzódott, a hátszágai hírek témáit is korlátozták, fokozottabban figyeltek az ellátási hiányok minél jobban való kendőzésére, és egyre több propagandaszerű hírt kellett megjelentetni.

Ezen intézkedések ellenére nem volt zökkenőmentes az átállítás. Sorra jelentek meg olyan helyi tudósítások, amelyek, részben a rossz tájékoztatás okán is, rémhíreken alapultak, vagy a hadsereg kedvezőtlen képet mutattak. Az információk áramlását akadályozta, hogy a lapok papírhiány miatt csökkentett terjedelemben és példányszámban jelenhettek meg. Ennek ellensúlyozására vezették be a „kirakati sajtó” intézményét, a lapszámokat a kiadó vagy forgalmas üzletek kirakataiba ragasztották ki.

Az külön kutatás tárgya lehet, miként kényszerültek a központi szervek a cenzúra szorításának enyhítésre a háború utolsó hónapjaiban.

*Söptei Imre*

## **A HÉTKÖZNAPI PROPAGANDA ESZKÖZEINEK MEGJELENÉSE A HÁZTARTÁSOKBAN**

Előadásomban elsősorban olyan propaganda tárgyakat és azok sajtómegjelenését szeretném bemutatni, amelyek az első világháború idején szinte minden otthonban és háztartásban megjelentek.

A felvonultatott tárgyak a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében találhatóak igen nagy számban, ami azt mutatja – ismerve a hétköznapi használati tárgyak fennmaradásának esélyeit –, hogy a háború idején ezek a tárgyak tömegtermékek lehettek.

Élég csak körbe nézni egy képzeletbeli, 1910-es évek konyhájának kredencében és különféle funkciójú porcelánokon köszönnek vissza a szövetséges uralkodók és hadvezérek arc képei. Nem csak az elegánsabbnak vélt kávé és teáscsészéken, hanem tejes kancsókon, fűszertartókon, sőt még csonttányérokra is feltűnt I. Ferenc József és II. Vilmos arc- vagy mellképe. Ezek a kerámiából, porcelánból vagy üvegből gyártott használati és vitrintárgyak a háborús helytállás megjelenítését szolgálták a hátszói otthonokban.

A „háztartási” propaganda emlegetésekor nem szabad kifejejtetni az úgynevezett póteszközöket, a konyhából leadásra kerültek a rézből készült holmik és helyükre porcelán vagy vastárgyak kerültek. Itt kell megemlíteni – bár nem kifejezetten háztartási téma, de mélyen érintette az asszonyokat – az „Arany vasért” akciót, melynek során a nemesfém ékszereket, elsősorban a jegygyűrűket lehetett vasra cserélni. Mind a propaganda tárgyak vásárlása, mind az értékes fémet tartalmazó tárgyak becserélése szorosan összefüggött a jótékonyssággal és a hadsegélyezéssel. De ezeken kívül a magyar háztartások közvetlenül is tudták segíteni a háborúban elesett katonák özvegyeit és árváit, valamint a hadirokkantakat.

A Hadsegélyező Hivatal ónból készült perselyeket hozott forgalomba azzal a céllal, hogy a családi kasszában feleslegesnek tűnő filléretet eljuttassák a rászorulóknak. Ugyanilyen céllal árultak emléktárgyakat a hadi kiállításokon, mint például a Pasaréti Lövészárok-kiállításon uralkodók és hadvezérek arcképeivel díszített legyezőket.

A propaganda tárgyak kiadásáról beszámolt a sajtó, rekláms oldalak buzdítottak azok megvásárlására. A háborús propaganda minden szinten érintette az emberek és a hátország életét. A köznap használati tárgyak és eszközök megvásárlásával is lehetett hitet tenni a háború mellett, támogatni a háborús célokat és segíteni a résztvevőket, illetve a károsultakat.

*Závodi Szilvia*

## **HADI ÚJSÁGÍRÁS: INFORMÁLÁS, DEZINFORMÁLÁS A KORABELI BUDAPESTI SAJTÓBAN AZ 1916-OS ÉV NYUGATI ÉS OLASZ FRONTJÁNAK ESEMÉNYEIRŐL**

*„A világháború hirtelen kerekedett tornádója végzetes próba elé állította ennek a háborúra fel nem készült generációnak íróit, a befogadóképesség és a távol tartani tudás, a részvét és az elfogulatlanság, a komolyság és az egyszerűség etikai és esztétikai próbája elé. Azzal a gondolattal, hogy minden újságcikk, riport, napló, esszé, novella és krónikáskönyv, mely akár a részletek megjelenítésével, akár az összefüggések vizsgálatával a körülöttünk tomboló világháborút akarja megmutatni, az igazságnak a cenzúra drótakadályai közt fennakadt és a furfangos maszkírozású érdekek farkasvermeiben elhullott mínuszával indul, már régen meg kellett barátkoznunk.” - írta Franyó Zoltán 1915-ben a Nyugat hasábjain.*

A XIX. század közepén Európában a nyomdászattechnika nagy ugrása szinte kizárólag az időszaki sajtót érinti, ez pedig a hírközlés és a hírfogyasztás szokásainak átalakulásához vezet. A lapok egyre nagyobb példányszámban jelennek meg, s bennük – a korábbi trendeknek megfelelő hosszabb publicisztikák mellett – a főszerep már a híreké, illetve a hirdetéseké. A Magyar Királyság nagyvárosaiban (Budapest, Pozsony, Nagyvárad, Kolozsvár, Temesvár) a század elejére meghonosodott napisajtó tájékoztató és véleményformáló ereje tagadhatatlan, ezért nem túlzás azt állítani, hogy a XX. század elejére egyértelműen a tömegbefolyásolás egyik, ha nem a legfontosabb eszközévé váltak a városokban. Az állandó témát adó világháború nagyon erős katalizátor, amelyről a napilapokban megjelenő haditudósítások adnak akkori fogalmak szerint valós idejű betekintést, ugyanakkor a különböző frontokról eltérő mértékben és részletezéssel.

Két nagyobb budapesti lapot, a Pesti Hírlapot és Az Estet és az 1916-os év két kiemelkedő eseményét, a verduni csatát és az V. isonzói csatát vizsgálom, hogy milyen képet kaptak az olvasók az összecsapásokról, a leírt információk milyen forrásból származnak, valamint milyen eszközökkel interpretálják a veszteségeket illetve a győzelmeket.

*Nemes László*



## **AZ ORSZÁGOS HADSEGÉLYEZŐ BIZOTTSÁG SZEREPE A HONI PROPAGANDÁBAN 1914-15-BEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BIZOTTSÁG ÁLTAL RENDEZETT ELŐADÁSOKRA**

Az Országos Hadsegélyező Bizottság alapításától kezdve a „*Háborúban elesett, vagy a háborúban kapott sebek, avagy a hadi fáradalmak következtében elhalt katonák özvegyei és árvái javára*” a szociális támogatás, valamint az anyagi segítségnyújtás mellett – de az említettektől nem függetlenül – széleskörű propagandatevékenységet is föl vállalt. A bizottság a különböző kulturális, oktatási, és más hadsegítő-szociális intézmények által szervezett propaganda előadások felkarolása és azok írásos változatának terjesztése mellett, az 1914-es év végén saját háborús előadásokat is szervezett. E jótékonyági rendezvények a magyar katonai, politikai, és szellemi elit (köztük a legjelesebb kultúraszervezőkkel) bevonásával zajlottak, akik demonstráló céllal hosszabb-rövidebb beszámolót tartottak munkájuk és szakterületük háborús kapcsolatáról, illetve felhasználásáról.

A szervezők szeme előtt az adománygyűjtés egyik lehetőségén túl, a magyar kultúra militarizálása és háborús felhasználása lebegett. Emellett további cél volt a művelt polgári társadalom – az előadások célközönsége – előtt is elfogadottá és támogatottá tenni a váratlanul érkezett sorseseeményt, illetőleg fenntartani és fokozni a háború iránti érdeklődést. Megszülettek a hadi beszédek vagy más szóval *háborús előadások*. A konferencia előadás ezek történetét és propagandaszerepét mutatja be kiegészítve egy-egy előadás tartalmának rövid bemutatásával (idő függvényében) a Hadsegélyező Bizottság kiadványai és a korabeli sajtó alapján, ezáltal nyújtva betekintést választott tárgyunk információtörténetébe.

*Turbucz Péter*

## NAGY-BRITANNIA KÉPE A KÖZPONTI HATALMAK PROPAGANDÁJÁBAN A HÁBORÚ ELSŐ ÉVEIBEN

Az első világháború egyik fontos újdonságát a fegyverek nélküli hadviselés tömeges méretekben való alkalmazása jelentette. A vesztes Németországban 1918 után széles körökben terjedt el a vélekedés, miszerint az antant elsősorban a propaganda terén kerekedett a központi hatalmak fölébe. Ez – mint ismeretes – nagy szerepet játszott a „tördőféselmélet” igazolásában is. A történeti szakirodalom viszont újabban azt hangsúlyozza, hogy a küzdelem valójában ezen a téren is sokáig kiegyenlített volt.

Az előadásban a központi hatalmak propagandája által a háború első éveiben felépített Nagy-Britannia-kép legfőbb elemeit mutatom be. Ehhez az 1914 és 1916 között kiadott röpiratok, broszúrák szolgálnak forrásként, amelyek nem elsősorban a frontpropaganda céljait szolgálták, inkább a háborús háterszág számára íródtak. Szerzői jellemzően magasan képzett értelmiségiek, egyetemi oktatók voltak. Idetartozik például a *Flugschriften für Österreich–Ungarns Erwachen* sorozat *Österreich und England* című darabja, a Nagy-Britannia elleni német hadicélokot mérlegelő munkák, London évszázadok óta megbízhatatlan szövetségi politikáját vagy a néhai VII. Edward király diplomáciai lépéseit ismertető „történelmi ismeretterjesztő” írások, a brit tudósok etikátlannak tartott lábjegyzetelési gyakorlatát „leleplező” heidelbergi fizikaprofesszor tanulmánya, valamint az angol (és a francia) nyelv nemzetközi túlsúlya elleni fellépés módozatait kereső nyelvészeti munka.

Mint látható, a tematika rendkívül széles kört fogott át – ennek ellenére megkísérlem számba venni az írások közös jellemzőit. A propagandamunkák alapgondolata a legjobban talán a prágai egyetem tanárának, Ottokar Webernek 1915-ben leírt szavaiban ragadható meg: „Egy olyan piedesztálra állítottuk az angolokat, amelyről most ők maguk szálltak le.”

*Klestenitz Tibor*

## HUMOR ÉS PROPAGANDA A „NAGY HÁBORÚ” VIZUÁLIS FORRÁSAIN

*„... aki végigszánt majd tollával a világháboru tényezőin, az bele fog botlani a sajtóba, amelynek oly döntő szerep jutott, mint még soha a világtörténelem folyamán. A történetiro legvérmesebb szenvedélye is ki fog elégülni a sajtó és világháboru titkos egymásrahatásának felderítésében.”* Dr. Gesztesi Gyula: A magyarság a világsajtóban. Magyar sajtópolitika. Budapest, 1918. 20.

Az előadó arra nem vállalkozhat, hogy kimutassa a sajtó és a háború kölcsönhatásait, csupán arra, hogy röviden bemutassa egy, a korszakban népszerű műfaj, a politikai élclapok képeit az első világháborúról, illetve feltárja, mely forráscsoportokon található még hasonló képanyagot. Titkokat sem fog tudni felderíteni, de igyekszik bemutatni a cenzúra sűrűre font hálóján átcsúszott, a propagandacélokat szem előtt tartva megfelelőnek minősített képek stílusát, tartalmát, motívumrendszerét. Felvetődik továbbá a kérdés, hogy vajon mely események jelentek meg képi formában.

Amint az Gesztesi Gyula idézett szövegéből is kitűnik, a kortársak a sajtónak fontos szerepet tulajdonítottak a háború alatt, s a háborút követően is vagy hibáztatták a sajtót a vereség miatt, vagy ünnepelték a győzelmet követően, így az utókor kutatója is nagy érdeklődéssel kísérheti figyelemmel ezen médiumokat, tartalmukat, az információ áramlását. Végül érdemes ráirányítani arra is a figyelmet, hogy nemcsak az országos sajtóban található – a propaganda által jelentősen befolyásolt tartalmú – képanyag izgalmas kutatási téma, hanem az a kisebb példányszámban készült, ugyancsak illusztrált korpusz is, melyből elsősorban olyan kérdésekre kaphatunk választ, hogy egy-egy magánszemélyhez milyen információk jutottak el, az adott személy mit tartott fon-

tosnak lejegyezni és milyen képi anyaggal egészítette ki a szövegét. Míg az említett kútfők első csoportja a könyvtárakban elérhető, az utóbb említett forráscsoport azon részét, mellyel az előadó foglalkozni kíván, a Hadtörténeti Múzeum különböző egységeiben őrzik.

*Tamás Ágnes*

## **MAGYAR MAKKABEUSOK**

### **A CSÁSZÁR-KIRÁLY SEREGÉBEN**

A Habsburg dinasztia és nemzet iránti hűség az első világháborús magyar zsidó sajtópropagandában

Az emancipáció és a társadalmi szerepvállalás lehetővé tette a közép-európai zsidóság számára is a modern nemzeteszizméssel való azonosulást. A Nagy Háborúban ez gyakran a zsidó univerzalizmussal került ellentmondásba. A különböző nemzeteszizmékhez csatlakozó izraelita felekezetűek egyrészt az adott nemzet háborús céljaival és propagandájával azonosultak, másfelelő a zsidóság múltjában és a judaizmusban próbálták megkeresni az új helyzet előképeit.

Habsburg-Ausztriában, akárcsak Magyarországon, a zsidó irányzatok mindegyike azonosult a Monarchia világháborús céljaival. Úgy érezték, hogy ez a háború szent zsidó háború is egyben, amelynek egyik fontos feladata, hogy megmentse Osztrák-Galícia zsidó lakosságát az orosz zsarnokságtól. Így egyszerre demonstrálhatták az állam és a zsidóság iránti szolidaritásukat.

Az Osztrák Magyar Monarchia zsidósága eltérő módon és formában fejezte ki az állam iránti lojalitását Habsburg-Ausztriában és Magyarországon. Habsburg-Ausztria politikai, dinasztikus elvek mentén szerveződött, és így a Monarchia osztrák részében nem létezett állami szinten megjelenített nacionalizmus sem etnikai, sem nyelvi-kulturális értelemben. Ausztria zsidó polgárai úgy tudtak lojálisak maradni az államhoz, hogy nem kellett egyetlen nemzeti identitással sem azonosulniuk.

A magyar politikai elit Magyarországot nemzetállamként határozta meg, és elvárta zsidó lakosaitól, hogy az uralkodó magyar, nyelvi-kulturális alapú nemzetkonceptiót adaptálják. A zsidó diskurzusokat itt kettős lojalitás – a dinasztia és nemzet iránti elköteleződés jellemezte. A magyar zsidó hőstípus megformálása már a

frontról szóló tudósításokban megkezdődött: az önfeláldozó harc és a végsőkig való kitartás képei rajzolódtak ki. A hazájukért életüket áldozó magyar zsidó hősöknek a neológ és a cionista lapok állandó külön rovatot szenteltek. A zsidó háborús részvételt és elköteleződést megkérdőjelező sztereotípiákkal szemben ezek célja az emlékállításon túl hősiesség és a nemzet iránti messzemenő elkötelezettség reprezentálása volt.

Előadásunkban a Dinasztia iránti hűség, a magyar nemzeteszmével való azonosulás és vallási előképek összeegyeztetésének módjait elemezzük a magyar nyelvű fővárosi zsidó sajtóforrásokon.

*Glässer Norbert, Zima András*

## **ÚJRAHASZNOSÍTOTT PROPAGANDA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ TANULSÁGAINAK BEÉPÜLÉSE A POLITIKAI PRAXISBA**

A történelemtudomány és a szociológia területe a két világháború között figyelt fel rá elsőként, hogy „a nagy háború”-ban soha nem látott jelentőségre tett szert a propaganda. A saját tábor lelkesítése, az ellenfél ellehetetlenítése, a meggyőzés és a befolyásolás, valamint a kontroll alatt tartott információáramlás a háborús taktikák elengedhetetlen részeivé váltak. E felismerések eredményeként születtek meg az 1920-as években az első fontosabb propagandaelméleti és propagandatörténeti munkák.

A két tábor nem tudta a lehetőségeket egyenlő és kielégítő mértékben felhasználni a világháborúban. Míg az Antant oldalán szervezettebb módon alkalmazták a propaganda eszközeit, különösen az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése után, addig a központi hatalmak kevésbé koordinált módon nyúltak a befolyásolás egyre népszerűbb és hatékonyabb eszközéhez. A hatékony propaganda közé is keveredtek azonban olyan elemek (pl. az atrocitás propaganda), amelyek hosszútávon károsnak bizonyultak a kibocsátó félre nézve.

A spanyol polgárháború és a második világháború idején főszerepet játszó vezetők és kormányok felismerték, hogy nem követhetik el ismét ugyanazokat a hibákat, mint korábban az elődeik, a jól szervezett propagandaelemeket azonban be kell építeniük a retorikájukba. A vesztes országok döntéshozói között általános vélemény volt, hogy az első világháborúban a harctéren és a propaganda terén is egyaránt alulmaradtak, míg a győztesek számára egyre világosabb volt, hogy az alkalmazott módszerek közül melyeken kell változtatniuk a jövőben.

A rendelkezésre álló infrastrukturális háttér, a szervezettség foka, valamint az irányító személyek motivációi határozták meg, hogy az első világháború során milyen propagandát tudnak alkalmazni a felek, ezek eredménye pedig előrevetítette, hogy az elkövetkező nemzeti és nemzetközi konfliktusok során milyen komponensekkel gyarapodnak a propagandatechnikák.

*Lénárt András*